

AKADEMINĖ BIBLIOTEKA: VEIKLOS VERTINIMO PROBLEMA

Jurgita Rudžionienė

Akademinės bibliotekos – senos kultūros ir mokslo įstaigos, turinčios galias tradicijas, įkūnijančias amžiams bėgant susiformavusią studijų ir mokslinio darbo įpročių dvasią. Nėra abejonių, kad kai kurias tokio pobūdžio institucijų darbo tradicijas keisti yra gana sudėtinga. Nors daugumos iš 15 Lietuvos aukštųjų mokyklų bibliotekų ištakos tesiekia XX a. pradžią (išskyrus, žinoma, Vilniaus universiteto biblioteką), minėta problema būdinga ir joms. Visose bibliotekose sukauptas 12 milijonų dokumentų fondas (4). Taigi akivaizdu, kad yra labai svarbu išsiaiškinti ir nuolat žinoti, kaip efektyviai šis galingas potencialas yra naudojamas, kaip jis prisideda prie specialistų rengimo kokybės. Svarbu žinoti, kaip organizuoti bibliotekos vadybą, todėl akademinų bibliotekų veiklos vertinimas yra svarbi vadybos priemonė.

Ekonominių ir administracinių struktūrų pokyčiai. Atsakomybės decentralizavimas universitetų vadyboje buvo reikšminga naujovė. Dalis šios atsakomybės iš aukščiausio įstaigos valdymo lygmens persikėlė į žemesnius padalinius. Tai sugriežtino reikalavimus įstaigos vidutinės grandies padalinių vadovams, tuo pačiu darbas jiems tapo įdomesnis. Svarbus šių pokyčių rezultatas – įstaiga gali nusistatyti prioritetus ir pagerinti ekonominių resursų bei darbuotojų paskirstymą.

Ekonominės atsakomybės decentralizavimo pasekmė – didėjantis finansuojančių institucijų dėmesys bibliotekai. Dėl to darbar naujos reikšmės įgyja ryšiai tarp bibliotekos ir tų institucijų. Šiuos naujus santykius bibliotekos turėtų traktuoti kaip puikią

galimybę savo veiklai. Tačiau tai reiškia, jog bibliotekai užtikrinančios finansavimą institucijos sustiprins dėmesį, o tuo pačiu ir kontrolę bibliotekos veiklos organizavimui ir konkrečiam jos darbui. Taigi bibliotekai tampa svarbu ne tik susikaupti ties ryšiais su visuomene. Didžiulio dėmesio reikalauja ir institucijos, kurioms biblioteka pavaldi. Akademinės bibliotekos turėtų būti palankiai vertinamos kaip reikšmingos mokslo ir švietimo įstaigos. Daugeliu atveju jos gauna daug mažiau, negu jomis besinaudojančios institucijos. Svarbu suvokti, kad mokslo vystymo politika yra veiksnys, veikiantis valstybės ekonominę plėtrą. Aprūpinimas informacija turėtų būti suprantamas kaip mokslo vystymo politikos dalis. Kitas veiksnys, darantis įtaką pokyčiams – naujos duomenų apdorojimo technologijos, duomenų saugojimo metodai (10).

Ši mokslinių bibliotekų situacija diktuoja būtinybę būti lanksčioms siekiant atitikti naujus reikalavimus. Čia bibliotekų veiklos vertinimui tenka reikšmingas vaidmuo.

Pokyčiai vadyboje. Pastaruoju metu pasaulyje vyksta didžiųjų bibliotekų orientacija į paslaugų kokybę. Konkrečių vartotojo interesų tenkinimas tampa viena iš pagrindinių varomųjų jėgų bibliotekos paslaugų kokybei tobulinti. Čia lemiamas yra vartotojo susitikimas su bibliotekininku, tam tikras „tiesos momentas“. Neišvengiamai didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas ir darbuotojams, tiesiogiai dirbantiems su vartotoju. Personalo mokymas turėtų būti viena svarbiausių bibliotekos veiklos krypčių.

Norint nustatyti kontekstą veiklos vertinimui, reikėtų:

- išstudijuoti naujausias publikacijas, darančias įtaką veiklos vertinimo suvokimui,
- išsiaiškinti, kuo valstybinių institucijų veiklos vertinimas skiriasi nuo veiklos vertinimo privačiame sektoriuje, kaip pastarasis veikia pirmąjį (9).

Verslo aplinkos įtaka. Kuo pasireiškia verslo įtaka negamybinėje visuomenės veiklos sferoje? Pirmiausia veikiamas negamybinių institucijų organizacinis modelis. Auga kompetencijos lygis

teikiant kokybišką produkciją, kyla poreikis įvertinti veiklą. Bibliotekose, kaip vienoje iš negamybinės sferos padalinių, imama vartoti komercinę terminiją, ir pati veikla įgauna verslo atspalvį. Taigi minėtas poveikis daugeliu atvejų labai naudingas pačioms bibliotekoms, nepaisant to, kad tam tikras bibliotekų „suekonominimas“ gali būti kritikuotinas ir dažnai kritikuojamas. Ne paslaptis, kad bibliotekininkai nemėgsta savo skaitytojų vadinti klientais, o bibliotekos – savo paslaugų traktuoti kaip produkcijos.

Orientacija nuo knygų kolekcionavimo prie paslaugos. Istoriskai susiformavęs ir įsitvirtinęs bibliotekų reikšmės supratimas, kai bibliotekos buvo vertinamos pagal jų sukauptus fondus, mūsų dienomis praranda savo prasmę. Be abejo, bibliotekų fondų svarba – neginčytina. Tačiau dabar labai svarbu, kaip tie fondai naudojami. Paradoksalu: daugelyje bibliotekų dokumentų išdavimų skaičius didėja labiau už komplektavimui skiriamas lėšas. Ir šis skirtumas ryškėja dėl vis didėjančių knygų ir periodinių leidinių kainų. Dar vienas aspektas – naujos technologijos bibliotekose. Internet'as, kompaktinių diskų duomenų bazės ir kt. keičia ne tik biblioteką ir jos vartotoją, bet ir bibliotekininkų vaidmenį. Dauguma bibliotekininkų tampa tarsi mokytojais. Jie turi mokyti klientus naudotis biblioteka, tuo vis labiau integruodamiesi į mokyimo procesą.

Šios situacijos rezultatas – vis daugiau resursų turėtų būti skiriama paslaugų teikimo kokybei. Kadangi bibliotekų ekonominiai resursai nedidėja, esami turėtų būti perskirstomi ir naudojami efektyviai.

Viso pasaulio akademinės bibliotekos pripažįsta efektyvių vadybos priemonių būtinumą. Veiklos vertinimas yra viena iš jų. Daugelio šalių bibliotekų veiklos vertinimas tapo įprastu dalyku. Tų tyrinėjimų rezultatai daug prisideda prie efektyvesnio informacijos masyvo panaudojimo, padeda sušvelninti ir iš dalies išspręsti prieštaravimą tarp kiek mažesnio bibliotekų finansavimo bei kito jų aprūpinimo ir nuolat didėjančio bibliotekų vartotojų poreikio operatyviai ir kokybiškai gauti informaciją. Kai kuriose

šalyse šitai yra įprasta, bet kitose tai tebėra naujovė. Bibliotekų vadyba šiuo metu daro tam tikrą įtaką bibliotekininkų darbo metodams ir yra neišvengiamai susijusi su bibliotekų organizacinės struktūros kaita. Keičiasi akademinų bibliotekų turinys ir formos:

- vis daugiau akademinų bibliotekų darbe naudojami kompiuteriai,
- vis daugiau informacijos pateikiama ne spausdinta, bet kompiuterine forma,
- ištekliai tolydžio mažėja, todėl tiek bibliotekų fondai, tiek ir organizaciniai įpročiai turėtų prisitaikyti prie besikeičiančių sąlygų. Tam būtina surasti priemonių, kurios padėtų tinkamai paskirstyti išteklius,
- keičiasi bibliotekininko vaidmuo nuo fondų tvarkytojo (administratoriaus) iki informacijos tarpininko (mediatoriaus),
- vis svarbesni tampa ryšiai su visuomene, todėl bibliotekoms reikalingos priemonės, padedančios parodyti savo veiklą.

Vienas iš būdų šią veiklą kreipti tinkama linkme – reguliari bibliotekų veiklos efektyvumo analizė.

Akademinės bibliotekos paskirtis, tikslai. Siekiant interpretuoti duomenis ir išsiaiškinti, ar bibliotekos veikla „gera,” ar „bloga”, būtina rezultatus lyginti su bibliotekos tikslais ir uždaviniais.

Šiuo aspektu bibliotekos paskirties supratimas įmanomas tik visapusiškai apibūdinant bibliotekos misiją, paskirtį. Institucijos paskirtis – tai jos egzistavimo prasmė. Nusakant akademinės bibliotekos paskirtį, apibūdintinos tos formalios ribos, kuriose biblioteka veikia. Apibūdinant turėtų būti nusakyta, ką aptarnauti biblioteka skirta (pagrindinė skaitytojų grupė) ir kokias pagrindines paslaugas ji turėtų teikti. Taigi bibliotekos paskirtis – atrinkti, kaupti, organizuoti ir pateikti informaciją vartotojui, pirmiausia pagrindinei vartotojų grupei (institucijos nariams).

Remiantis bibliotekos misija galima numatyti ilgalaikius tikslus. Išskirtini šie akademinų bibliotekų tikslai:

kolekcija:

- teikti informaciją, užfiksuotą įvairiose laikmenose – nuo spausdintų dokumentų ir mikrofilmų iki garso ir vaizdo dokumentų, kompiuterinių dokumentų;

darbas bibliotekoje:

- sudaryti sąlygas ir galimybes bibliotekoje studijuoti ir dirbti mokslinį darbą,
- parūpinti atitinkamą įrangą naudotis nespausdintais dokumentais;

skaitytojų informacinis mokymas:

- teikti informaciją apie bibliotekoje teikiamas paslaugas,
- padėti vartotojui susirasti jam reikiamos informacijos tiek bibliotekoje, tiek ir už jos ribų;

saugojimas ir konservavimas:

- saugoti sukauptą fondą tiek, kiek jis tinkamas moksliniam tos įstaigos darbui ar kitiems tikslams (pvz., specialios kolekcijos),
- sudaryti tinkamas sąlygas fondams saugoti,
- rūpintis senų ir retų spaudinių restauravimu ir konservavimu (8).

Pagrindinė akademinų bibliotekų problema – nesugebėjimas išlaikyti ankstesnio savo fondų ir teikiamų paslaugų lygio. Priežastys aiškios. Net pasiturinčiose šalyse vyriausybė stengiasi sumažinti išlaidas negamybinei sferai: personalą mažinti sudėtinga, nes tai – žmonės; infliaciją visada lydi didžiulis knygų ir kitų dokumentų pabrangimas, ir finansavimas nėra tiesiog proporcingas kainų kilimui (spaudinių ir kt.); lėšos reikalingos kompiuterizavimo išlaidoms, įrangai pirkti. Didžiulių lėšų reikia naujiems pastatams statyti, o tam perspektyva dažnai irgi yra menka. Todėl bibliotekų padėtis dažniausiai yra tokia, kad nuolat reaguojama į aplinkybes, o ne planuojamas darbas iš anksto.

Akademinės bibliotekos vieta universiteto hierarchijoje.

Akademinės institucijos turi nuolat iš naujo įvertinti savo tikslus, ir daugelis jų turi sukurti ateities planus, kuriuose būtų aiškiai suformuluotos funkcijos ir būdai joms atlikti. Šitai būdinga ir bibliotekoms. Pavyzdžiui, jei universitetas ketina plėsti daugelio mokslo šakų tyrimus, jam reikia įvairių fondų ir įvairių paslaugų lyginant su tuo universitetu, kuriame liks kelios puikiai vystomos specializuotos sritys. Akademinė institucija gali akcentuoti paskaitų skaitymu paremtą mokymą arba savarankišką mokymąsi (skiriamą daliai studentų), paremtą mokymu, dėstymu. Antruoju atveju reikės kiekybės požiūriu daug didesnio fondo.

Biblioteka turi apibrėžti, ar ji yra knygų saugykla, prieinama skaitytojui, bet ne itin naudojama bibliotekos darbuotojų, ar teikia pirmenybę informacijos paslaugoms, teikiamoms naudojantis fondais. Skirtingų tipų institucijoms reikalingos įvairių rūšių paslaugos. Ypač taikomojo pobūdžio, tikslųjų mokslų institucijos linkusios daugiau gauti naudos iš informacijos tarnybų, palyginti su humanitarinio pobūdžio institucijomis. Pirmojo tipo bibliotekos akcentuoja fondo kaupimą, o antrojo tipo – paslaugas, ir tam reikia daug darbuotojų (5). Tai nereiškia, kad šios bibliotekos turi išleisti didžiąją dalį lėšų personalui. Didžiulio fondo apdorojimas, sutvarkymas yra taip pat imlus procesas.

Veiklos indikatorių paskirtis ir pasirinkimas. Ne paslaptis, kad tokio pobūdžio veikla, kaip ir jos vertinimas, yra daugeliu atveju inspiruojama iš aukščiau, o ne pradeda pačių bibliotekų iniciatyva. Čia tampa labai svarbus veiklos indikatorių pasirinkimo momentas. Veiklos indikatoriai padeda nustatyti bibliotekos teikiamų paslaugų ir jos veiklos lygmenį. Jų pasirinkimas yra vertingas ir svarbus kokybės užtikrinimo ir vadybos garantas. Veiklos indikatorius – priemonė, kuria siekiama nustatyti pasiektos kokybės lygį. Veiklos indikatoriai yra svarbūs bibliotekos vadovui ir naudojami kaip priemonė sprendimams parengti, tarkim, pasikirstant lėšas, nustatant bibliotekos veiklos prioritetus, planuojant bibliotekos darbą. Veiklos indikatorių panaudojimas bibliotekos vadovui galėtų padėti:

- suprasti bibliotekos siekius,
- užtikrinti nuolatinę bibliotekos pažangą, taip pat ir kitų bibliotekų atžvilgiu,
- nustatyti ir įvertinti, kaip efektyviai ir veiksmingai biblioteka teikia paslaugas,
- parengti realiais praeito veiklos etapo duomenimis, o ne intuicija paremtus sprendimus dėl bibliotekos veiklos finansavimo ateityje,
- įvertinti didėjančių ar mažėjančių resursų pasekmes,
- tikrinti, ar bibliotekos tikslai atspindi bibliotekos veikloje.

Veiklos indikatoriai yra kuriami ir taikomi tam, kad bibliotekos vadovai galėtų įvertinti bibliotekos teikiamų paslaugų sėkmę; jie neturėtų būti laikomi personalo vertinimo priemonėmis. Nepamirštinas ir skirtumas, tarkim, tarp statistinių duomenų ir veiklos indikatorių. Tradiciniai bibliotekos veiklos duomenys, pavyzdžiui, fondo dydis, užregistruotų bibliotekoje skaitytojų skaičius, metinis apsilankymų bibliotekoje skaičius – be abejonės, svarbūs bibliotekos vadovui duomenys, teikiantys informaciją apie bibliotekos darbo apimtį. Tačiau jie nepalengvina priimti tokių sprendimų, kurie susiję su bibliotekos paslaugų kokybe ar bibliotekos veikla. Tai tiesiog statistikos duomenys. Veiklos indikatorius yra kiekybinė bibliotekos teikiamos paslaugos aspekto vertės išraiška. Tokie indikatoriai paprastai gaunami jungiant du skaičius siekiant gauti koeficientą. Todėl, norint gauti koeficientą „vidutinis knygų išdavimas vienam skaitytojui“, knygų išdavimo skaičius gali būti dalijamas iš užregistruotų bibliotekos skaitytojų skaičiaus. Taip sukuriamas indikatorius, kuris ir gali būti laikomas efektyvumo kriterijumi (9).

Mažėjant finansavimui, naujomis ekonominėmis sąlygomis akademinės bibliotekos turėtų keisti savo politiką ir strategiją. Akcentuojant veiklos išeią – teikiamas paslaugas – jų kokybės lygmens užtikrinimui tenka didžiulė svarba. Todėl akademinėms bibliotekoms aktualūs ir svarstyteni šie klausimai:

- aktyvi išorinio finansavimo paieška (tai galėtų būti įvairūs kontraktai, sudaromi su kompanijomis ir kt. įstaigomis; galbūt vertėtų plėsti mokamų paslaugų skaičių ir pan.),
- nauji bibliotekų veiklos prioritetai,
- naujos veiklos paieška, neapsiribojant vien tradicine veikla (rinka – naujas kontrolės mechanizmas, ir jis laikomas geriausiu poreikių matu),
- kaip padidinti savo veiklos našumą, produktyvumą.

Vertinimas – tai praktinė veikla, kurios rezultatai puikiai informuoja sprendimų parengimo vadyboje procesą. Tai ne bevaisė intelektinė veikla. Jau ir šioje publikacijoje trumpai aptartas vienas vertinimo metodas – veiklos indikatorių panaudojimas – suformuoja tam tikrą vertinimo vaizdą bendrame bibliotekų veiklos kontekste (9). Siekiant užtikrinti akademinį bibliotekų veiklos kokybę, akademinėje bibliotekoje būtina formuoti ir plėtoti veiklos vertinimo politiką. Šioje publikacijoje mėginta aptarti kai kurias prielaidas ir kontekstą, kas galėtų būti laikytina šios politikos formavimo pagrindu. Akademinė biblioteka – institucija, esanti aukštosios mokyklos žinioje ir veikianti vienoje erdvėje. Aprūpindama mokymo ir mokslo procesą informacija, ji neišvengiamai daro didžiulę įtaką šio proceso rezultatui – būsimųjų specialistų, šalies intelekto potencialo, kokybei.

LITERATŪRA

1. Abbott Ch. Performance Measurement in Library and Information Services / Aslib. London, 1994. 57 p.
2. Cotta-Schonberg M., Line Maurice B. Evaluation of Academic Libraries: with Special Reference to the Copenhagen Business School Library // Journal of Librarianship and Information Science. 1994. 26(2) June. P. 55-69.
3. Häkli E. Coping with Change in European Libraries: A Keynot Address at the LIBER Annual Conference in Budapest, July 1–4, 1992: A Preprint from Research Libraries Cooperation. Vol. 2. 1992. 11 p.
4. Lietuvos aukštųjų mokyklų bibliotekos. V.: VU I-kla, 1996. 18 p.

5. Line Maurice B. *Current Issues in Academic Libraries // Academic Library Management: Edited Papers of a British Council sponsored Course, 15-17 Jan 1989, Birmingham / Ed. by Maurice B. Line. London: the Library Association, 1990. P. 1-6.*

6. MacDougal A. *Performance Assessment: Today's Confusion, Tomorrow's Solution? // IFLA Journal. 1991. No 17(4). P. 371-378.*

7. McDonald Joseph A., Micikas Lynda B. *Academic Libraries: The Dimensions of Their Effectiveness. Greenwood Press, 1994. 188 p.*

8. *Measuring Quality: International Guidelines for Performance Measurement in Academic Libraries / IFLA Section of University Libraries and Other General Research Libraries. Münster, August 1993. 101 p.*

9. Morgan S. *Performance Assessment in Academic Libraries. Mansell, 1995. 211 p.*

10. Sahlin G., Törnngren M. *Evaluation and Quality in Library Performance: Changes in the Libraries during the 80' and 90' // Serving the Scholarly Community: Essays on Tradition and Change in Research Libraries Presented to Thomas Tottie on July 3rd, 1995. Uppsala, 1995. P. 133-140.*

Īteikta 1996 m. gegužēs mēn.

ACADEMIC LIBRARY: THE PROBLEM OF PERFORMANCE EVALUATION

Summary

The aim of this article is to discuss the core factors of academic library performance evaluation. An academic library as a part of an academic institution must prove its existence and demonstrate a quality of services supporting the teaching and research processes of the high school.

The decentralization of responsibility has been an important innovation in the management of universities, as in all institutions. As a consequence of the decentralization of economic responsibility, the government's interest in the „value of money” allocated to libraries has increased. Focusing on business enterprise experience, the classical opinion of a library as a collection of books is changing to one involving more of a service orientation. Much attention is currently being devoted to the process of developing library – performance indicators for the evaluation of academic library performance.